

Н.М. Антановіч (Мінск)

Базавыя фанетычныя веды і вучэбна-моўныя ўменні ў арфаграфічнай падрыхтоўцы малодшых рускамоўных школьнікаў

Арфаграфічная пісьменнасць вучняў пачатковых класаў знаходзіцца ў непасрэднай залежнасці ад узроўню і трываласці сфарміраваных базавых фанетычных ведаў і вучэбна-моўных уменняў. Многія арфаграфічныя памылкі малодшых школьнікаў тлумачацца не столькі няведаннем правіл, колькі няўменнем праводзіць гукавы аналіз слоў, устанаўліваць неадпаведнасць паміж гукамі і літарамі, размяжоўваць націскны, першы пераднаціскны і іншыя ненаціскныя склады і д.п.

Будучаму настаўніку трэба ўяўляць, якія фанетычныя веды і ў якім аб'ёме павінны засвоіць малодшыя школьнікі, якімі вучэбна-моўнымі ўменнямі яны павінны авалодаць, каб засвоіць арфаграфічныя правілы і выпрацаваць адпаведныя ўменні.

Фанетычная аснова навучання беларускай арфаграфіі набывае значную ролю ў школах з рускай мовай выкладання. Вывучэнне фанетыкі беларускай мовы з'яўляецца важным момантам не толькі з мэтай практычнага авалодання літаратурнымі нормамі беларускай мовы, беларускай арфаэпіі, але і беларускай арфаграфіі, паколькі асноўным прынцыпам беларускага правапісу з'яўляецца фанетычны.

Выяўленне выпадкаў адпаведнасці і неадпаведнасці ў вымаўленні тых ці іншых гукаў, слоў і іх форм у беларускай і рускай мовах з'яўляецца неабходным момантам у сістэме работы над фанетыкай і арфаграфіяй беларускай мовы. На думку А.І. Уласенкава, ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму найбольш паспяховае засваенне фанетычнай сістэмы і арфаграфіі ажыццяўляецца не столькі праз супастаўленні, якія не ствараюць цэласнага ўяўлення пра гукі, арфаэпічныя і арфаграфічныя нормы другой мовы, колькі праз засваенне сістэмы гукаў, сістэмы фанем і ўстанаўленне сувязі паміж вымаўленнем і напісаннем, паміж гучаннем фанемы ў моцнай і слабай пазіцыях і яе графічным вобразам [1]. А.Я. Супрун таксама адзначаў, што пры

навучанні фанетыцы ў аснову павінна быць пакладзена вывучэнне фанематычнай сістэмы мовы [3].

Пры такім падыходзе ў аснову навучання кладуцца не міжмоўныя, а ўнутрымоўныя адносіны. Гэты кірунак вынікае з больш агульных заканамернасцей развіцця маўленчых механізмаў у сітуацыі двухмоўя [3]. Станоўчыя вынікі вызначаюцца стабільнасцю і паслядоўнасцю ўнутрымоўных сістэмных адносін. Калі вучань “пранік” у адну з сістэм мовы (фанетычную), ён з лёгкасцю будзе вывучаць наступныя ўзроўні моўнай сістэмы (марфеміку, марфалогію).

Навучанне арфаграфіі трэба ажыццяўляць “на аснове правільнага суаднясення гука (фанемы) і літары, з улікам пазіцыі гука і складу слова, на аснове развіцця фанематычнага (маўленчага) слыху ў вучняў” [2, 4]. Напрыклад, вучням, якія не чуюць націску, не размяжоўваюць націскныя і ненаціскныя галосныя, самі па сабе правілы правапісу галосных не дапамогуць. Калі ж дзеці навучацца беспамылкова адрозніваць на слых націск і вызначаць націскны, першы пераднаціскны склад і іншыя ненаціскныя склады, то вывучэнне правапісу галосных **о, э – а і е, ё – я** не выклікае цяжкасцей.

Без грунтоўных базавых фанетычных ведаў і сфарміраваных на іх аснове вучэбна-моўных уменняў немагчыма выхаванне ў малодшых школьнікаў арфаграфічнай пільнасці — здольнасці (ці ўмення) “хутка знаходзіць у тэксце арфаграмы і вызначаць іх тыпы” [2, 47].

Для навучання распазнаванню арфаграм істотнае значэнне маюць апазнавальныя прыметы [2]. Апазнавальнай прыметай многіх арфаграм у беларускай мове з’яўляюцца пэўныя фанетычныя асаблівасці слоў: змена [о], [э] на [а] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных у ненаціскных складах (*н[о]гі – н[а]га, р[э]кі – р[а]ка*); змена [о], [э] на [а] пасля мяккіх зычных у першым пераднаціскным складзе (*[с’о]стры – [с’а]стра, [л’э]с – [л’а]сы*); гук [ў] (*тра[ў]ка, во[ў]к*); гук [й] пасля зычнага на стыку з галосным (*аб[йа]ва, вераб[йі], міл[йо]н*); падоўжанае вымаўленне гукаў [ж], [ш], [ч], [с’] [з’], [ц’], [дз’], [л’], [н’] (*збо[ж]а, мы[ш]у, не[ч]у, Пале[с’]е, ма[з’]ю, бага[ц’]е*,

су[дз']я, раздо[л']е, палява[н']е); зацвярдзелыя гукі [ж], [дж], [ч], [ш], [р], [ц] ([ж]ыта, даж[дж]ы, но[ч], мы[ш]ы, [р]ыс, [ц]эгла); гук [ц'] (ко[ц']ік, ве[ц']ер); гук [дз'] ([дз']юба, [дз']ень) і інш.

Вялікая колькасць напісанняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове грунтуецца на фанетычным прынцыпе, і ў гэтым выпадку напісанне супадае з вымаўленнем. Таму для засваення арфаграфіі вучнямі пачатковых класаў рускамоўных школ важнае значэнне маюць **базавыя фанетычныя веды**. Малодшыя школьнікі павінны ведаць галосныя і зычныя гукі; як вызначаць націскныя і ненаціскныя галосныя; націскны, першы пераднаціскны склад, ненаціскныя склады; цвёрдыя і мяккія зычныя гукі (самым складаным для рускамоўных школьнікаў з'яўляецца выпадак распазнання гукаў [дз'], [ц'], якія адпавядаюць рускім гукам [д'], [г']); зацвярдзелыя зычныя гукі [ж], [дж], [ч], [ш], [р], [ц]; спецыфічны беларускі гук [ў], які адсутнічае ў рускай мове, і спалучэнне гукаў [шч], якое выступае эквівалентам гуку [ш'] у рускай мове; звонкія і глухія зычныя гукі; пары па звонкасці – глухасці: [б] – [п], [б'] – [п'], [г] – [х], [г'] – [х'], [д] – [т], [дз'] – [ц'], [дж] – [ч], [ж] – [ш], [з] – [с], [з'] – [с']; аглушэнне (звонкіх) і азванчэнне (глухіх) зычных; умовы падаўжэння зычных гукаў [ж], [ш], [ч], [с'] [з'], [ц'], [дз'], [л'], [н'].

У пісьмовых працах вучняў пачатковай рускамоўнай школы часта сустракаюцца памылкі, звязаныя з фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы ў параўнанні з рускай мовай. Таму настаўніку пачатковых класаў неабходна шмат увагі звяртаць на ўсведамленне і асэнсаванне малодшымі школьнікамі фанетычных з'яў, якія з'яўляюцца спецыфічнымі для беларускай мовы.

У адпаведнасці з адзначанымі ведамі вучні пачатковай рускамоўнай школы для паспяховага засваення арфаграфіі павінны авалодаць наступнымі **базавымі фанетычнымі вучэбна-моўнымі ўменнямі**: вызначаць у слове галосныя і зычныя гукі; месца націску ў слове; націскныя і ненаціскныя галосныя; націскны, першы пераднаціскны склад, ненаціскныя склады; адрозніваць на слых цвёрдыя і мяккія зычныя гукі; зацвярдзелыя зычныя гукі

[ж], [дж], [ч], [ш], [р], [ц]; вызначаць спецыфічныя беларускія гукі [дж], [ў], спалучэнне гукаў [шч]; адрозніваць на слых звонкія і глухія зычныя гукі; вызначаць пары па звонкасці – глухасці; выпадкі аглушэння (азванчэння) зычных; падоўжана вымаўляць гукі [ж], [ш], [ч], [с'] [з'], [ц'], [дз'], [л'], [н'] паміж галоснымі.

Такім чынам, для таго, каб падрыхтаваць малодшых рускамоўных школьнікаў да свядомага засваення правіл беларускай арфаграфіі, неабходна сфарміраваць веды пра фанетычныя з'явы і трывалыя базавыя фанетычныя вучэбна-моўныя ўменні. На аснове ўказаных базавых ведаў і ўменняў праводзіцца фанетыка-арфаграфічная работа, якая забяспечвае засваенне не толькі арфаграфіі, але і фанетыкі, графікі, складу слова, часцін мовы.

Літаратура

1. Власенков, А. И. Обучение русской орфографии в школе с белорусским языком преподавания / А. И. Власенков. – Минск: Народная асвета, 1980. – 224 с.
2. Львов, М. Р. Правописание в начальных классах: пособие для учителей / М. Р. Львов. – Москва: Флинта, Наука, 1998. – 208 с.
3. Супрун, А. Е. Лингвистические основы изучения грамматики русского языка в белорусской школе / А. Е. Супрун. – Минск: Народная асвета, 1974. – 144 с.